Щоправда, для певної частини українського шляхетства протестантизм став своєрідною формою втілення в життя проєвропейських політичних настроїв, державно-республіканських ідеалів. Але їм не судилось реалізуватись. Назрівання національно-визвольної революції українського народу відбувалось під власними національними лозунгами. Реально протестантизм виявився неприйнятним для народу, в якого було надто розвинуте почуття національної гідності, патріотизму, любові до своєї землі, до своїх традицій, до своєї православної віри. Ці риси національного характеру в повній мірі проявились в середині XVII століття, коли навіть українські діти приймали участь у боротьбі за визволення рідної землі з-під польського панування.

Досліджуючи проблему раннього /світанкового/ протестантизму в Україні, більшість дослідників вважає що він все-таки вплинув на культурно-національне відродження, яке яскраво проявилось в тенденції національного самовизначення. На думку Івана Огієнка /Митрополита Ілларіона/, це глибоко розумів Костантин Острозький, який був найяскравішою фігурою XVI століття. Він «збирав до свого столичного міста всіх, кого міг дістати. Навіть протестантів, коли вони погоджувались боронити український народ; такими були, наприклад, Христофер Філалет-Бронський, Мотовило й інші. Взагалі ж князь кооперував з протестантами, але тільки тоді і для того, щоб разом боронитися проти войовничого католицтва» [8].

Накінець відомо, що протестантські громади діяли головним чином в Західній Україні. Він був тут важливим чинником єднання з європейською культурою.

І так, світанкова зоря протестантизму в Україні загорілась в XVI столітті. Появившись на території України як протестна ([юрма проти засилля папізму, протестантизм поширився лише на західноукраїнських окатоличених землях. На більшій частині території України він не одержав підтримки серед православного населення, яке боронило батьківську, православну віру. Проте, реформаційні ідеї протестантів зіграли певну роль в духовно-культурному відродженні. Носії цих ідеї стали містком, що звя'зував український народ з європейською наукою культурою й освітою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Русин П. В. На світанку протестантизму в Україні. - США. 1996, С.5.
2. Там же: С.6
3. Там же: С.7
4. Огієнко І. Українська культура. - К., 1991, С.31
5. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні. - Л., ' 995, С.45
6. Там же: С.46
7. Дорошенко Д. І. Нарис Історії України. - Л., 1991, С.168
8. Митрополії Ілларіон. Князь Константин Острозький. К., С.47

АУЦЬКО-ОСТРОЗЬКИЙ ЄПИСКОП КИРИЛО ТЕРЛЕЦЬКИЙ: ПИТАННЯ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ

Кралюк П.М.
м.Острог

Кирило Терлецький, відомий передусім як один із ініціаторів Берестейської унії, належить до найбільш контроверсійних фігур в історії церкви України та Білорусії. Противники унії спеціально намагалися закцентувати увагу на аморальності (чи навіть злочинності) Кирила Терлецького. Це простежується в «Посланні до єпископів» Івана Вишенського, «Апокрисисі» Христофора Філалета, «Пересторозі» - творах, автори яких були сучасниками цього ієрарха. Значною мірою саме завдячуючи цим творам витворився негативний образ Кирила Терлецького в українській історіографії. При чому рівень негативу був настільки великий, що навіть греко-католицькі історики намагалися не звертати особливої уваги на цю постать.

Однак, на нашу думку, варто було б відійти від заангажованого розгляду фігури Кирила Терлецького й осмислити його в контексті українських реалій кінця ХУІ - початку

ХУП ст. Принаймні, слід враховувати, що негативний образ Кирила Терлецького цілком свідомо творився його противниками, які знанадто упереджено ставилися до діяльності цього ієрарха. Аналіз же його біографії дає можливість дещо по іншому глянути на цю непросту особистість.

Кирило Терлецький, ймовіно, народився на пінському Поліссі, можливо й в самому м.Пінську, орієнтовно в 40-их рр. ХУІ ст. Точну дату його народження ми не знаємо. Знаємо лише, що молоді роки майбутнього єпископа пройшли в поліському краї[5, 308].

Походив він із шляхетської роду, корені якого були на Перемишлянщині. При чому окремі вихідці із цього роду займали високі церковні становища. Зокрема, в першій половині ХУІ ст. православними Перемишлянськими єпископами були Лавреній та Арсеній Терлецькі. Так що духовна кар'єра Кирила цілком вписувалася в родинну традицію. Про освіту Кирила Терлецького нам теж нічого не відомо. Звісно, як і більшість дітей із українських православних шляхетських родин, він оволодів церковнослов'янською грамотою, знав порядок церковних служб. Але так і не освоїв латинської мови, знання якої в той час у Європі вважалося ознакою освіченості. Зате Кирило добре знав Литовський статут, інші законодавчі акти, умів складати ділові папери. Це дає підстави вважати, що він міг навчатися деякий час у якійсь канцелярії гродського чи земського суду.

Десь *у* 60-их рр. ХУІ ст. Кирило Терлецький став священиком замкової цекви св.Дмитра в Пінську. Доходи його тоді були дуже скромні, про що пізніше писав Іван Вишенський: «.. .Кирило, коли простим попом був, тільки дячка за собою волочив, котрому платив пирогами з храмового свята...»[2, 69] І все ж служіння в замковій церкві Пінська - міста, де знаходився центр єпархії, - відкривало для Терлецького певні перспективи. З одного боку, замкова церква обслуговувала еліту міста. При відповідній поведінці Кирило міг ввійти в довір'я до місцевих владоможців, стати потрібною їм людиною. З другого боку, знаходячись на такому становищі, він був членом крилоса і мав можливість брати участь у єпархіальному управлінні, набуваючи певного досвіду.

У 1572 р. помер тодішній Пінський і Турівський єпископ Андрій Русин-Берестейський. Варто зазначити, що останній так і не прийняв чернечого постригу й правив єпархією як світська людина[5, 310]. У ті часи такі про тизаконні з точки зору канонічного права речі стали вже чимось звичним для України.

Кирило Терлецький, який на той час був удівцем і міг прийняти чернечий постриг, почав боротьбу за Пінсько-Турівську кафедру. І хоча в нього були всі підстави її зайняти, однак справа виявилася не такою вже й простою. У той час єпископські посади фактично купувалися в короля Речі Посполитої. Щоб стати єпископом, треба було заплатити чималу суму. Очевидно, Кирило такої суми не мав. Отримав він грамоту на єпархію в період безкоролів'я в 1574-1575 рр., коли це зробити було й легше, і дешевше. Правда, дещо пізніше, вже за короля Стефана Баторія, новопоставлений ієрарх для більшої певності випросив для себе підтверджуючу грамоту[5, 312-313]. Отже, поставлення Кирила Терлецького на кафедру відбулося без скандалів, з дотриманням відповідних церковних та державних традицій, що тоді, на жаль, було скоріше винятком, ніж правилом.

На чолі Пінсько-Турівської єпархії опинилася людина хай і без належної богословської освіти, але з церковного середовища, людина, яка, без сумніву, розуміла потреби православного духовенства. Це був далеко не найгірший варіант у тогочасних умовах.

Кирило Терлецький, будучи людиною свого часу, досить реалістично дивився на речі. Він розумів, що з ним і в церкві, і в суспільстві будуть рахуватися лише тоді, коли він володітиме великими матеріальними засобами. Десятилітнє управління єпархією Кирило Терлецький відзначив нічим іншим, як лише турботами про недоторканість церковних володінь та збільшення архиєрейських доходів. Він вів безперервну тяганину з цього приводу з різними особами й встиг нажити великі статки. Можна, звісно, обурюватися такою діяльністю. Але варто враховувати, що Кирило Терлецький тут аж ніяк не був винятком. Навіть видатні православні ієрархи, яких ми зараз шануємо, наприклад Петро Могила, теж чимало уваги приділяли саме таким меркантильним речам.

І все ж ми далекі від того, щоб розглядат и діяльність Кирила Терлецького в сані Пінсько-Турівського єпископа лише як діяльність, спрямовану на збагачення. Він не гірше (а,

може, й краще), ніж інші тогочасні українські ієрархи справлявся зі своїми пастирськими обов'язками. На користь цього свідчить доволі позитивне ставлення до нього Константинопольського патріарха Єремії'ї. Останній був категорично проти введення нового календаря. У 1583 р. він послав до православних Речі Посполитої ряд листів з приводу календарної реформи. Показово, що вони були адресовані міщанам Львова, Вільно, а також Кирилу Терлецькому[6, 428-429]. Така вибірковість у листуванні патріарха дає підстави говорити, що він вбачав у цьому ієрархові одного із стовпів православ'я на українсько-білоруських землях.

Звісно, амбітного Кирила Терлецького не зовсім влаштовувала бідна провінційна Пінсько-Турівська єпархія. У 1585 р. в нього з'явилася можливість покращити своє становище. Цього року помер Луцько-Острозький єпископ Іоан Борзобагатий-Красенський, який був чи не найскандальнішою фігурою в тогочасному українському православ'ї. На єпископську кафедру Іоан прийшов світською людиною. І його призначення, й діяльність супроводжувалися постійними ексцесами. Навіть помер він банітом, тобто людиною, яка через злочини була позбавлена громадянських прав. За час свого правління Іоан розграбував єпархію, пороздававши її маєтки своїм родичам.

На фоні такого ієрарха Кирило Терлецький виглядав більш ніж пристойно. Не дивно, що князь Василь-Костянтин Острозький, який вважався покровителем православних у Речі Посполитій, надав йому певну допомогу в справі отримання Луцько-Осгрозької єпархії. 17 вересня 1585 р. Кирило Терлецький відповідно королівського дозволу став повноправним її керівником[4, 99]. Ця єпархія належала до найбагатших православних єпархій України. Щоправда, в результаті діяльності Іоана Борзобагатого-Красенського знаходилася вона тоді далеко не в найкращому стані. Кирилу довелося прикласти чимало зусиль, щоб навести тут лад. При цьому він і ієрідко вдавався й до насильницьких дій, забираючи єпархіальні маєтки від родичів свого попередника.

З часом Терлецький перетворився в дуже багату людину, яка за статками не поступалася тогочасним українським магнатам. При єпископові знаходився загін добре озброєних гайдуків, велика кількість слуг, серед яких були навіть люди знатного роду, наприклад, князі Гедройти. Можливо, ці успіхи, багатство призвели до того, що Терлецький почав втрачати контроль над собою, вважав, що йому все дозволено. Конфлікти з місцевими шляхтичами почали переростати критичну масу. В єпископа з'явилося чимало ворогів, які його звинувачували в різних злочинах. Одним із звинувачень було «чужолозство», незаконне співжиття з жінками. Звісно, ці звинувачення мали певні підстави. Інше питання: наскільки вони відповідали дійсності і чи не було в них перебільшень.

І все ж невірно бачити в діяльності Кирила Терлецького на становищі Луцько-Острозького єпископа лише один негатив. За його часів управління єпархією тут починає інтенсивно розвиватисся освіта. Так, саме тоді в Острозі діяла школа вищого типу - академія, а також друкарня, із якої вийшло цілий ряд видань. Звісно, якоїсь особливої заслуги в цьому Кирила Терлецького не було. Ця культурно-освітня діяльність переважно фінансувалася й підтримувалася князем Василем-Костянтином Острозьким. Хоча не виключено, що якусь лепту в цю справу вклав тодішній Луцько-Острозький єпископ. Так, є відомості, що на його кошти десь у 80-их рр. ХУІ ст. була видрукувана книга «Про хресне знамення»[5, 315-316].

Загалом Кирило Терлецький мав непогану репутацію в церковних колах, про що засвідчили події, пов'язані з приїздом у1588-1589 рр. на українські землі Константинопольського патріарха Єремії. Цей ієрарх заходився наводити тут порядки, позбавиши сану всіх «другоженців» та «третьоженців», тобто священиків, які після смерті своєї першої дружини одружувалися, що було недопустимо за церковними канонами. Єремія навіть позбавив сану деяких ієрархів, зокрема Суспральського архімандрита Тимофія Злобу, звинуваченого у вбивстві, а також Київського митрополита Онисифора (Цівочку) [3, 550-555]. Під цей «покіс» Кирило не потрапив. Більше того, у серпні 1589 р. патріарх призначив його в Київській митрополії своїм екзархом, надавши дуже широкі повноваження. Луцько-Острозькому єпископу було доручено наглядати за духовенством, карати винних і навіть позбавляти їх становищ. Завдяки цьому призначенню Кирило Терлецький

фактично став першою особою в тогочасній церкві України й Білорусії. Під його владою знаходився навіть Київський митрополит. Однак саме тоді в житті цього ієрарха стався «надлом» й почалася ціла смуга серйозних неприємностей.

Десь у 1590 р. Кирило захворів. Очевидно, і вік, і напружене життя дали знати про себе. Єпископ вирішив поїхати на лікування в м.Сандомир. Тоді ж він заховав частину свого майна в Острозькому замку. Через якийсь час поширилась чутка, що Кирило помер. Цим скористався староста Острозького замку Ждан Боровицький, який привласнив частину єпископського добра: гроші, срібний посуд, бочки з винами, зброю, багату одежу. Повернувшись із лікування, єпископ поскаржився князю Василю-Костянтину Острозькому. Однак Ждан Боровицький користувався довірою в князя. Він почав розповідати про Кирила Терлецького різні погані речі: ніби той убив Филипа Маляра, щоб заволодіти його грошима, жив у «чужолозстві» із жінкою свого брата, спілкувався зі злодіями і таке інше. Всі ці звинувачення Жд ан Боровицький повторив князю в присутності Кирила Терлецького і навіть привів із собою свідків. Єпископ не зумів себе захистити. Звісно, тут виникає питання, наскільки можна довіряти звинуваченням людини, яка сама вчинила злочин? Однак Василь-Костянтин Острозький вирішив стати на бік Ждана Боровицького. Це не могло не призвести до непорозумінь між князем та єпископом. Після цього інциденту в Луцько-Острозького єпископа почалися інші неприємності. Не виключено, що вони були інспіровані тим самим Жданом Боровицьким, який мав чимало знайомих серед високопоставлених волинських шляхтичів. Так, із Кирилом Терлецьким раптом почав конфліктувати луцький староста Олександр Семашко, у віданні якого знаходився Луцький замок. На території останнього знаходилася соборна церква св. Іоана Богослова, а також двір Луцько-Острозького єпископа. Семашко почав чинити усілякі каверзи Терлецькому. При вході до замку поставив гайдуків, щоб ті брали з православних мирян та духовних осіб по грошу, а то й по два гроші за вхід до церкви. На пасху 1591 р. староста взагалі нікого не пускав до храму, за винятком самого єпископа. Пасхальне богослужіння так і не відбулося. Семашко блюзнірськи збиткувався і над єпископом, і над православними віруючими: влаштовував у храмі танці з музиками, наказував гайдукам стріляти в хреста й баню церкви. Він також заборонив ввозити до замку будівельні матеріали, спеціально приготовлені Кирилом Терлецьким для ремонту храму. Окрім того, староста постійно втручався в духовну юрисдикцію єпископа і брав під свій захист священиків, яких той хотів покарати[1, №69, 70].

У такій ситуації Кирило Терлецький починає шукати для себе нових покровителів. Тоді він зустрічався з Луцьким католицьким єпископом Бернардом Мацієвським, який намовляяв його прийняти унію. Сама ідея унії православних із католиками тоді вже набула певного поширення в суспільних кола?: України й Білорусії. Навіть покровитель православних Речі Посполитої князь Василь-Костянтин Острозький поступово схилявся до цієї ідеї. Знайшла вона помітну підтримку й в оточенні короля Сігізмунда III Вази. Зокрема, до її гарячих прихильників належав духівник короля Петро Скарга.

Підтримка унії з боку Кирила Терлецького забезпечила б йому покровительство з боку самих високих достойників Речі Посполитої. У червні 1591 р. на соборі українсько-білоруських ієрархів у м.Бресті була складена перша грамота про унію, яку підписали Кирило Терлецький, Гедеон Балабан, Леонтій Пельчицький та Діонісій Збіруйський. У цій грамоті єпископи виявили готовність визнати своїм главою Римського папу при умові, що той залишить без змін всі церемонії та обряди Східної церкви, а король, у свою чергу, забезпечить певні привілеї єпископам. Ведення цієї справи було доручено саме Кирилу Терлецькому[6, 516].

На відповідь короля довелося чекати довго. Очевидно, Сігізмунда III насторожувала певна сепаратність цих переговорів. Здійснювалися вони без відома тодішнього Київського митрополита Михайла Рогози, а також «некоронованого короля» України Василя-Костянтина Острозького. І все ж 15 травня 1592 р. король дав грамоту, в якій писав, що він з радістю прийняв наміри єпископів підпорядкуватися Римському папі. Він також гарантував, що ніхто не відніме в них кафедр і що за ними залишаться всі маєтності, якими вони володіють. їм також надавалися ті права, які мали католицькі єпископи.

Уже через місяць після цього Кирило Терлецький, маючи належну підтримку, нарешті примирився з Олександром Семашком. Йому також вдалося припинити порушені проти нього судові справи. Також він почав зводити рахунки з тими, хто захопив у нього церковні землі тоді, коли він конфліктував із луцьким старостою. На Терлецького посипалися скарги в суд. На основі цих звинувачень вимальовується доволі непривабливий образ єпископа: розбишака, насильник, гвалтівник. Хоча заради справедливості варто вказати, що не всі ці звинувачення були доведені в судовому порядку.

Не можна сказати, щоб Кирило Терлецький особливо переймався справами унії. Схоже, для нього більше важила опіка короля, яку він отримав, пообіцявши визнати першість Римського папи. Сама ж справа унії реально зрушилася з місця, коли Володимирсько-Берестейським єпископом у 1593 р. став Іпатій Потій. В особі останнього ми саме й маємо своєрідного ідейного натхненника справи з'єднання церков.

Щодо Терлецького, то до реальної підготовки унії він підійшов досить меркантильно, перетворивши для себе цю справу в своєрідну «комерцію». Так, у травні 1594 р. він з'явився у Володимирський міський суд і просив внести в актові книги запис, що відбулося порозуміння між Східною та Західними церквами у визнанні Римського папи верховним пастирем, а щоб затвердити це з'єднання королівська милість вирішив послати до апостольської столиці двох осіб - Іпатія Потія й Кирила Терлецького. Там же йшлося, що король надав право Луцько-Острозькому владиці закласти одне із єпископських помість для покриття дорожних витрат. І ось на основі цього Кирило Терлецький заклав один із таких маєтків Станіславу Кандибі строком на 40 років, взявши з нього досить велику як на той час суму - 2 тисячі золотих[1, №101]. Однак цього виявилося мало. Наступного року король дозволив Кирилу закласти церковні маєтки на 20 років, а на час поїздки до Риму призупинити всі судові справи, що стосувалися його особи. До того ж Терлецьккий випросив у короля повторну грамоту на Луцько-Острозьку єпархію, а, окрім того, ще й отримав від нього в пожиттєве управління Кобринський Спаський монастир зі всіма його маєтками[5, 329]. Всі ці операції (до речі, цілком законні, бо на них був дозвіл короля) значно збагатили Кирила Терлецького. Тому не безпідставно історик Орест Левицький констатував, що унія сама по собі для нього не була метою, а лише засобом для досягнення особистих цілей.

15 листопада 1595 р. Кирило Терлецький та Іпатій Потій прибули до Риму. Через два дні єпископи передали папі Клименту УПІ «Артикули унії», власне умови з'єднання, а також соборну грамоту, на основі якої вони були делеговані до Риму. 23 грудня у Ватикан! відбулося урочисте засідання колегії кардиналів, на якому єпископи вручили папі лист про готовність українсько-білоруских ієрархів перейти під послух Римського понтифіка за умови дотримання «Артикулів унії», а також особисто склали католицьке визнання віри. До речі, тут варто відзначити, що «Артикули унії» орієнтували на збереження тих традицій, які склалися в православній церкві України та Білорусії.

У березні 1596 р. Кирило Терлецький та Іпатій Потій поїхали додому. Вони везли з собою багато листів папи, адресованих королю Сігізмунду III, іншим високим достойникам Речі Посполитої, а також православним ієрархам.

Прибувши додому, Кирило Терлецький вважав свою уніатську місію виконаною. Не можна сказати, щоб він виявляв якісь особливі старання в плані насадження унії, на відміну • від свого соратника Іпатія Потія. Правда, Терлецького звинувачували в тому, що за його наказом був убитий противник унії, луцький православний священик Стефан Добринський. Ще одним «уніатським епізодом» в біографії Луцько-Острозького єпископа була його боротьба за багатий Жидичинський монастир. Велася вона під приводом того, що т.з. «наречений архімандрит» цього монастиря, Григорій Балабан, не лише не прийняв чернечий постриг, а й відмовився приймати унію. Та в даному випадку це зовсім не було ідейне протистояння, а банальне змагання за церковні маєтності.

Останні роки Кирила Терлецького не були відзначені якимись помітними подіями. Помер він у травні 1607 р., залишивши після себе багатий спадок, що дістався його родичам. Відчуваючи наближення смерті, він написав «тестамент», тобто духовний заповіт, який був внесений до книг Луцького міського суду. У цьому документі, зокрема, сказа-

но: «Рахуючи реєстри сумління свого і пам'ятаючи важкі гріхи мої, якими Творця й Спасителя завжди ображав єси, прошу Його святої Божої милості, аби... не виконував наді мною грізного й страшного та справедливого присуду свого, але по невимовному милосердю свому святому, на яке я надію мою покладаю, був милостивий до душі моєї грішної»[5, 337].

Як бачимо, в житті Кирила Терлецького було чимало темних сторін: і насильство, і підступ, й інтриги, й аморалізм. Та чи можна його вважати «демоном зла», яким він постає на сторінках творів православних полемістів? На фоні багатьох тогочасних православних ієрархів Україні та Білорусії, які розграбовували церковні маєтки, вели спосіб життя, далекий від моральних норм, а то й взагалі відмовлялися приймати чернечий постриг, Кирило виглядав далеко не найгірше. Він не розграбовував церковних маєтків, навпаки, намагався дати їм лад. Не можна йому відмовити й в тому, що був він людиною церковною та намагався діяти за канонами.

Щоправда, Кирило думав передусім про власне збагачення, суспільне становище. У непростій «боротьбі під сонцем» діяв енергійно, рішуче, підступно, хитро. Інакше хто його знає, чи зумів би цей збіднілий шляхтич-полішук досягти таких висот.

Звісно, не варто займатися виправданням цієї непростої і непересічної фігури в нашій історії, але все таки слід було б чисто по-людськи зрозуміти її. І якщо ми керуватимемося таким підходом, то, може, трохи краще зрозуміємо й своє минуле та й самих себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архив Юго-Западной России. - Т.1, ч.1. - К., 1859.
2. Вишенський І. Твори. - К., 1986.
3. Грушевський М. Історія України-Руси. - Т.5. - К., 1994.
4. Історія церкви і релігійної думки в Україні. - Кн.1. - 1994.
5. Левицкий Ор. Кирило Терлецкий, епископ Луцкий и Острожский // Холмская Русь. - СПб., 1885. - С.308-341.
6. Макарий (Булгаков) История русской церкви. - Т.9. - СПб., 1900.

НАРОДНОПІСЕННА ТВОРЧІСТЬ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ В ІМЕНАХ І ДОСЛІДЖЕННЯХ

Крусь О.П.,
викладач кафедри історії, теорії музики
й методики музичного виховання
Рівненський державний гуманітарний університет

В умовах глобалізації важливим фактором стає формування національної самосвідомості людей і особливо молоді. Велику роль у цьому відіграють народні традиції й фольклор, які є дзеркалом національного життя, носієм самобутньої духовної культури народу. Наша ж Україна, як і вся біосфера, «не монолітна, а мозаїчна» [Л.М.Гумільов], і складається з багатьох етнокультурних регіонів, що характеризуються особливостями не лише природно-кліматичного середовища, історичного розвитку, а й традиційної народної культури, в якій усе «було досить вагомим та наповненим великим змістом, мудрістю колективного досвіду багатьох поколінь. Змінювався спосіб життя народу, але духовні цінності, створені ним, не зникли. У новому житті вони знаходили і нові форми вираження» [8]. З цього погляду Волинське Полісся з його прадавньою культурою заслуговує на особливу увагу. Це не тільки унікальна зона слов'янського світу, - зазначає відомий знавець українського фольклору Р.Ф.Кирчів, - а й «резерват збереженості численних реліктів давньої слов'янської культури і джерело неоціненного матеріалу для реконструкції архаїчних культурних пам'яток».

Не випадково цей регіон - Волинь і Полісся постійно привертали пильну увагу багатьох фольклористів етнографів та істориків, починаючи з XIX ст. Відомо, наприклад, що у 1814 р. директор Кременецького ліцею на прохання Зоріана Доленги-Ходаковського залучав місцевих учителів до збирацької роботи. Є свідчення, що власне інструкціями